

Kompleksna družba v radikalni sredini

Predstavitev knjige: Radej B., M. Golobič, M. Macur. 2012. "Kompleksna družba v radikalni sredini". Ljubljana: Oddelek za krajinsko arhitekturo BF/UL, predgovor S. Dragoš, 240 str. December 2012

Koncept kompleksnosti je v proučevanju narave dobro znan. Za potrebe premišljanj o družbi je postal širše zanimiv šele v zadnjem času, ko so ustaljeni pristopi k razlagi družbenih zadev postali nezadostni, ker jim evidentno ne uspe celovito pojasniti njenih transformacijskih procesov.

Za nek družbeni pojav pravimo, da je kompleksen, če ga pojasnjuje več enako dobro utemeljenih razlag, ki pa si med seboj globoko in temeljno nasprotujejo. O pomembnih družbenih zadevah obstaja več dobro utemeljenih in enako veljavnih resnic, na primer gospodarska (G), okoljska (O), socialna (S) oziroma globalna in lokalna resnica. Razlog za nasprotja je, da pojavi niso vrednoteni z enega izhodišča in enotno v istem okviru racionalnosti, ampak je teh izhodišč več in posledično tudi okvirov vrednotenja, in vsakdo meni, da je njegov okvir na njegovem področju edini merodajni. Različni pogledi so na načelni ravni nepremostljivi, zato vrednotenje zadev, ki so pomembne za družbo, sproža globoka nasprotja. To je velika prepreka otežuje pridobivanje široke podpore za transformacijske spremembe, ki so postale v hitro spreminjajočem svetu nujne.

Pojavi so kompleksni na dva načina, horizontalno in vertikalno. Prvi zadeva to, da imajo družbeni akterji povsem legitimne, vendar različne vizije o tem, kaj je dobro za skupnost kot celoto. Zgled tega je interesno nasprotje med gospodarskimi, socialnimi ali ekološkimi smotri trajnostnega razvoja. Zaradi nepremostljive narave tovrstnih nasprotij bi morali vsako družbeno zadevo obravnavati za vsak vidik posebej in strogo ločeno po sklopih nekompatibilnih vrednotenj. A to sproži sintezne težave, saj onemogoči ustaljeni način povzemanja tega, kar vemo o različnih platih življenja družbe.

Vertikalna os kompleksnosti na drugi strani pomeni, da nepremostljiv prepad obstaja tudi med kolektivno in individualno ravno vrednotenja družbenih zadev. Tako je neveljaven vsak poskus, da bi kolektivne pomene o tem kaj je pomembno za družbo kot celoto ugotovili s seštevanjem somernih individualnih pomenov, se pravi raznorodnih pomenov, ki pa so vendarle prevedljivi na isti skupni imenovalac – takšno prakso sinteze pomenov uporablja empirično družboslovje, predvsem ekonomija (in zlasti statistika, računovodstvo). Dokler namreč v politični filozofiji sprejemamo liberalen koncept družbe svobodnih posameznikov, je težko v metodologiji družbenega raziskovanja braniti posplošeno prakso, da je osebo mogoče zreducirati na mersko enoto povsem enako kakor katerokoli drugo stvar, pri kateri je dovoljeno odmisлити vse njene posebnosti, da na koncu od nje ostane le še to, da jo je mogoče prešteti. Tako kakor hruške ali jabolka. A celo jabolka in hruške ne smemo seštevati.

Horizontalno in vertikalno izražene opozicije v zvezi z družbenimi dilemami so nepremostljive, ker so izražene kot opredelitev njihovih nosilcev do nečesa, kar ima zanje univerzalen pomen. Zato so te razlike globoke in ne morejo imeti skupnega imenovalca in so »nesomerne«. Nesomernost je osrednji koncept kompleksne metodologije proučevanja družbenih pojavov.

Nesomernost kot formalno kategorijo je po izročilu odkril Hipas iz Metaponta na Siciliji v petem stoletju pred našim štetjem. Z odkritjem se je takoj zameril pitagorejskim bratom, saj se ideja ni ujemala z njihovimi predstavami o vesoljni harmoniji, katere proporci naj bi bili izraženi v razmerjih celih števil (racionalna števila; od tod »racionalnost«). Najlepši dokaz za to je harmonija glasbe s harmonično formo, katere racionalnost je somerna. Iracionalna števila, na primer π , Eulerjevo število e , razmerje zlatega reza φ , $\sqrt{2}$ ali $\sqrt{5}$, na tega zadnjega je pokazal prav Hipas (vsebuje ga peterokraka zvezda, ki je pitagorejski simbol), pa so brez skupnega

imenovalca in potemtakem nesomerna – ni jih mogoče izraziti kot količnik dveh celih števil, torej nimajo skupnega imenovalca in so iracionalna. Hipasova trditev je skratka vsadila dvom v veljavnost pitagorejskih matematičnih trditev in v sam koncept univerzalne harmonije. Danes se to vprašanje vrača skozi glavna vrata v obliki iskanja izhodov iz paradigmatične krize zahodnjaškega racionalizma.

V sodobno rabo sta nesomernost, v pomenu nepremostljivosti resnic, proizvedenih v različnih znanstvenih okoljih, uvedla Kuhn (1970) in Feyerabend (1975). Osvetlila sta, da različne vede pri proučevanju istih zadev pridejo do različnih ugotovitev, med drugim glede na to, na katere podatke se oprejo, kakšne hipoteze uporabijo in kako sintetizirajo svoje ugotovitve.

Nesomernost zahteva pri raziskovanju pojavov v družbi racionalne podlage proučevanja dopolniti z iracionalnimi. Iracionalnost je v tem pogledu proizvod soočenja dveh (ali več) zaokroženih in nedvomno veljavnih sistemov racionalnosti, ki pa se med seboj izključujeta. Brez dopolnitev bomo vse težje razumeli, kaj se v družbi dogaja in si še zlasti težko povrnili vpliv na to dogajanje.

Nesomernost torej gotovo ni več kategorija spoznavanja enovite znanstvene resnice, ampak je kategorija vrednotenja družbenih zadev z neenovitimi podlagami. Družbena nesomernost ne zadeva le tega, kar je res (znanost), ampak je veliko bolj odvisna od načinov razvrščanja tega, kar vrednotimo kot dobro. Znanost je racionalna, vrednotenje pa je pragmaticistično (gl. C.S. Peirce, W. James). Pri vrednotenju družbenih zadev je razlikovanje med resnico in dobrim (»koristnimi učinki resnice«, pravi James) zelo pomembno, tudi če ne bi imeli opravka s kompleksnostjo. Ne le, ker se vedno prepletata, ampak zlasti zato, ker se, vsaj sama na sebi, nikakor ne ujemata. Izzivi za iskalca resnice v polju znanosti in za iskalca dobrega v polju vrednotenja so sicer prepleteni, vendar pa zaradi prisotnosti globokih družbenih nasprotij obenem bistveno različni. Tako to, kar je v družbi prepoznano kot resnično, ni nujno tudi prav in dobro. V rokah znanosti in politike sta resnica in pravica včasih naravnani natančno proti temu, kar v družbi prepoznavamo kot pogoje za vzdrževanje skupnega dobrega. Zato je vsaj za nas iskanje resnice o družbenih zadevah samo podprojekt iskanja dobrega z vrednotenjem. Teoretsko in konceptno zasnovana resnica je le pripomoček praktične resnice, ki edina neposredno korespondira z realnim življenjem. Dobra teorija mora biti predvsem priročna, je zapisal začetnik socialne psihologije, Kurt Lewin, da lahko vodi naša dejanja s pretvarjanjem znanja v modrost.

Zastavili smo si izziv utemeljiti, da je treba kompleksne družbene zadeve spoznavati na kompleksen način. Lotimo se ga s proučitvijo petih praktičnih primerov. Skupno jim je, da gre za kompleksne družbene izzive, ki pa so konvencionalno obravnavani poenostavljeno in zato izkrivljajo svoje rezultate. Standardni pristopi ohranjajo črno-belo predstavo o naravi družbenih nasprotij in zato niso zmožni podati sinteznih spoznanj na sistemski ravni, zato so za naše celostne namene spoznavanja neuporabni.

Vrednotenje šele z uvedbo koncepta nesomernosti postane konsistentno s kompleksno opredelitvijo družbe. Podlaga novi konsistenci daje sredinska miselnost. Družbene zadeve zaradi svoje nesomerne narave niso spoznavne neposredno in izkustveno, zato znanstveni vpogled vanje ni več merodajen. Potreben postane posredni pristop, ki je presečen, ker ima vpogled v dve ali več nesomernih pomenov hkrati. Pojave s takimi kategorialnimi lastnostmi imamo za šibko nesomerne. Na primer: čeprav iz jabolčne peške res ne bo nikoli zrasla hruška, ker sta peški primarno nesomerni, sta sadeža lahko povsem združljiva v sadnem soku (sekundarno). Analogno »socialna ekonomija« integralno izpolnjuje socialni in ekonomski kriterij blaginje, ki sta drug do drugega nesomerna. Tudi kazalnik toplogrednih emisij CO₂/BDP je šibko nesomeren, ker je uporaben tako za okoljska (CO₂) kot za ekonomska vrednotenja (BDP), ki sama zaradi nesomernih skupnih imenovalcev niso neposredno primerljiva.

Sredinska metoda preprosto pomeni, da moramo družbene zadeve obravnavati v zlatem rezu njihove dvojnosti med primarnimi pomeni, ki so za razumevanje temeljni, a obenem razdvajajoči in sekundarnimi pomeni, ki so edini povezovalni, a samo v vsebinah, ki za nikogar niso bistvenega pomena. To dvojnost spoznavanja kompleksnih zadev metodološko lepo povzameta Leontjeva vhodno-izhodna matrika in tridelni Vennov presečni diagram.

Presečna miselnost pri vrednotenju poudari ključni pomen sekundarnih oziroma posrednih pomenov. To je utemeljena samoomejitev. Na primer: v normalnih razmerah noben politični ukrep ne more imeti učinkov, ki bi bili po pomenu primarni za vse člane družbe, vselej so primarnega pomena le za manjšino – za konkretnega odgovornega nosilca ukrepa in za tiste, na katere se ukrep neposredno nanaša. Če naj postane vrednotenje učinkov politik nepristransko, mora spremeniti svojo navezanost na primarne pomene (uspešnost in učinkovitost ukrepov). Na ravni družbe kot celote velika večina populacije veliko večino učinkov vseh političnih ukrepov občuti le v obliki posrednih oziroma sekundarnih vplivov. Zato je že Demsetz (1969) zahteval, da odkar ne moremo opredeliti optimalnega vladnega ravnanja, mora biti merilo ocenjevanja posameznega vladnega ukrepa drug vladni ukrep, skladnost njunih namenov in sinergija njunih vplivov, torej prav sekundarni vidik vrednotenja, »ne pa stanje nirvane«, ki si ga – zaprt v območju svojih zoženih primarnih zanimanj – zamišlja konkretni nosilec ukrepa ali končni uporabnik njegovih učinkov. Tako moramo poslej pri celostno motivirani presoji družbenih zadev poleg tega, kar nas primarno zanima s stališča lastnih univerzalnih hotenj, povezati s posledicami naših ravnanj za druge, to pomeni zlasti za njihove možnosti uveljavljati njihova primarna hotenja, čeprav so v osnovi povsem drugačna od naših.

Prvi primer: Agregacijski problem sinteznega vrednotenja

Študijski primer preiskuje agregacijski problem vrednotenja. Problem pride do izraza pri vrednotenju kompleksnih ukrepov javnih politik. To pomeni, da so njihovi učinki razpoznavni edino večnivojsko (mikro-mezo-makro) in le večpomensko (gospodarski-socialni-okoljski) ter tako brez skupnega imenovalca. Brez izpolnjenosti tega pogoja ne znamo več konsistentno povzeti podrobnih ugotovitev vrednotenja o tem kako njihovi raznorodni vplivi spreminjajo širšo družbo in kako delujejo na splošni javni interes. V teoriji vrednotenja so razviti različni postopki povzemanja podrobnih ugotovitev, ki odsevajo različne predpostavke o naravi družbene realnosti in tako neizbežno privedejo do različnih ugotovitev. S tem postane vprašljiva smiselnost in zlasti nepristranskost prevladujočih pristopov k vrednotenju.

Leopold in dr., ki so vrednotili vpliv gospodarskih politik na okoljske kriterije razvoja so se zaradi nesomernosti okoljskih in gospodarskih učinkov odločili pustiti rezultate svojega vrednotenja neagregirane. Nalogo sinteze so prevalili na uporabnike rezultatov, politike. Vendar so spregledali, da je vpliv gospodarskih ukrepov na okoljske kriterije vrednotenja samo posledica stranskih vplivov, ki so za sodelujoče zgolj sekundarnega pomena. Zato vpliv gospodarskih ukrepov na okoljske kriterije vrednotenja ni strogo ampak samo šibko nesomeren. To pa dopušča delno agregacijo. Ekins in Medhurst sta to uvidela in Leopoldov postopek pravilno popravila. Kljub temu pa jima opažanja ne uspe uveljaviti dosledno, saj ne velja samo na posledični strani kriterijev vrednotenja ampak tudi na vzročni strani političnih ukrepov. Če popravimo še to sintezno predpostavko dobimo Leontjevo vhodno-izhodno matriko.

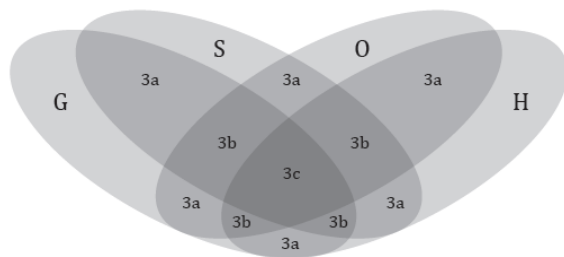
To je prvi korak, s katerim je opravljena le delna agregacija tistih ovrednotenih učinkov, ki so si najbolj podobni – glede na to kaj jih povzroča in na katere področju vrednotenja se pokažejo. Rezultat delne sinteze je več delnih vsot, ki so agregirane dovolj visoko, da so med sabo kolikor mogoče vsebinsko raznorodne, zato lahko sklepamo, da so v nesomernem odnosu.

Drugi korak postopka sredinske (mezo) sinteze zajame samo šibko nesomerne ocene učinkov. Te so hibridne narave in imajo pomen na vsaj dveh načeloma nesomernih vsebinskih področjih vrednotenja. Primer šibko nesomernega sektorja blaginje je socialna ekonomija, ki integralno

izpolnjuje socialni in gospodarski kriterij blaginje, ki sta sicer nesomerna vidika blaginje. Šibko nesomerne vsebine so tiste, ki so si inverzno podobne (na primer vpliv gospodarskih ukrepov na socialne kriterije vrednotenja je inverzno podoben vplivu socialnih ukrepov na gospodarske kriterije). Inverzno podobne vsebine so v drugem koraku sinteze korelirane. S tem pridobimo oceno presečnih pomenov, ki pričajo o ne/povezanosti stranskih vplivov posameznih političnih ukrepov na neciljanih področjih blaginje.

Najprej je sintezni algoritem proučen na najbolj osnovnem primeru tridelne zastavitve vertikalno (mikro – mezo – makro) in horizontalno (G, S, O), nato pa je razvit še za štiridelni model (horizontalnemu vidiku je dodana četrta domena trajnostnega razvoja, človeški kapital, H). Dodatek poglobi sredinsko logiko v globino in obenem prikaže meje sredinskega načina poenostavljanja kompleksnih družbenih zadev. Izhajamo iz Dopferjeve in drugih klasifikacije mezo ravni na tri podravni: mezo 1 (delna agregacija), mezo 2 (vhodno izhodna matrika) in mezo 3 (šibko nesomerne korelacije, preseki). Z uvedbo četrtega horizontalnega elementa se postopek sinteze podaljša za mezo 3a (dvojni preseki), mezo 3b (trojni preseki) in mezo 3c (četvorni presek med vsemi horizontlanimi elementi). To poglobi vpogled v proučevanji pojav, vendar je smiselno samo, če odseva način, na katerega družbene pojave res razumemo in v praksi obravnavamo.

Slika 1: Štiridelni Vennov diagram trajnostnega razvoja

Preizkus sredinskega algoritma sinteze je opravljen na primeru ovrednotenja vplivov razvojnega programa Pomurja za obdobje 2007–2013 na trajnostni razvoj regije. Študijski primer izpričuje, da je sintezno sklepanje mogoče tudi v razmerah kompleksne družbene razklanosti. Vendar pa je treba pri sintezi izpolniti strožje pogoje kot danes, ko si družbo predstavljamo enostavno, da jo sestavljajo somerni pomeni. Ti dodatni pogoji zagotovijo, da postopek sinteze natančno sledi geografiji strogih družbenih razkolov in šibkih povezav. To je pogoj, da družbo proučujemo ravno tako, kot dojemamo, da deluje in sicer kompleksno. Nepristranskost proučevanja družbenih zadev tako poslej ni več odvisna samo od objektivnega ugotavljanja dejstev ampak moramo zagotoviti tudi pravilen način njihove sinteze v spoznanja.

Drugi primer: Integracijski problem razdeljene družbe

Proučimo integracijski problem družbe. Gre za enega temeljnih problemov sociologije, ki pa danes ne ponuja odgovorov na napredujoče silnice družbene dezintegracije. Okvirni pogoji družbene integracije so danes izpolnjeni bolje kot kdajkoli. Institucije sistema so povsem razvite in zrele, kar bi moralo zagotavljati mehansko integracijo družb. Na drugi strani možnosti organskega družbe niso bile nikoli tako dobro izpolnjene kot ravno danes, v dobi globalizacije, informacijske tehnologije in nove komunikacijske kulture. Kljub izpolnjenim pogojem se družbe pospešeno dezintegrirajo.

Od Durkheima naprej sociologija obravnava družbeno integracijo v dvojnosti med njeno mehansko in organsko platjo. Mehanska integracija sistema je imperativna in se uporablja kot mera njegove interne homogenosti v zadevah, ki so zanj primarnega pomena in se tičejo trdnosti sistemskih struktur in reda. Nanaša se na urejanje odnosov nasprotovanja med ključnimi

institucionalnimi nosilci družbene strukture, kar pomeni, da je nujno dosleden odsev razmerij moči, ki vladajo v družbi. Moč organske integracije je odvisna od lokalno motiviranih interakcij po obsegu, intenzivnosti in kakovosti. Podlaga za interakcije niso več obvezna skupna izhodišča, ampak različnost, ki jo urejajo spremenljiva lokalna razmerja, relativni standardi in specifične norme za ravnanje v konkretnih situacijah. Nanaša se na prostovoljno sodelovanje, zato imajo kohezivno moč, vendar le v zadevah, ki so za sistem kot celoto, kot tudi za udeležene akterje same, postranskega pomena.

Družbena integracija tako zahteva sinergijo med dvema v osnovi nasprotujočima si silnicama, ki sta ločeni na prav tistih ločnicah kot družba sama. Sodobni sociologi od Giddensa (strukturacijska teorija), Bourdieuja (teorija polja in habitusa) ter Habermasa (teorija komunikacijskega delovanja) si prizadevajo to dvojnost preseči. Njihove razlage dobro pojasnijo soodvisnost mehanske in organske integracije: ljudje v organskih izmenjavah postopno oblikujejo strukturo, ki povratno postane omejevalni okvir njihovega delovanja. Kljub temu pa teorije pa ne presežejo krožnega pojasnjevanja družbene integracije, prisotne že pri Durkheimu. Zato ni presenetljivo, da družbeno integracijo danes razlagajo megleni koncepti (nevidna roka trga, emergenca, spontano razširjanja reda, strukturacija). Krožno pojasnjevanje sicer ni napačno za procese, ki res potekajo krožno, vendar pa to ne zadošča za razlago integracijskih procesov, ki bi pojasnili kako lahko dva nasprotna vidika integracije družbo povežeta.

Klasična zastavitev mehanizma integracije je dualna in zato ravno glavni razlog, da ne more ubežati krožnemu pojasnjevanju. Integracijski mehanizem lahko netrivialno pojasnimo šele, ko ga zastavimo kompleksno kot triado, ker to veliko bolj ustreza pluralni naravi družbe. Takšno možnost ponuja sredinski pristop (razvit je bil v prvem študijskem primeru z dvodelnim agregacijskim postopkom), ki v osnovi izhaja iz nekompatibilnih silnic družbe. Razvije jo študijski primer s področja prostorskega razvoja, na katerem je vidik integracije že dlje časa v uporabi. Nanaša se na študijo vrednotenja vplivov energetske politike (Nacionalnega energetskega programa, 2004) na prostorsko kohezijo Slovenije (Golobič in dr., 2008).

S sredinsko izpeljavo študijskega primera izluščimo tri principe in z njimi povezane mere integracije družbe. Prva je strogo ravnovesje kot mera mehanske integracije med primarnimi kategorijami, ki odsevajo temeljna nasprotja vrednotenja. Šibka kohezija je mera organske integracije in jo izraža korelativna moč presekov v vsebinah vrednotenja, ki so samo sekundarnega pomena. Z dosledno izpeljavo sredinskega postopka se pojavi tudi tretji, vmesni koncept družbene integracije. To je šibko ravnotežje, ki meri stopnjo vzajemnosti korelacijskih povezav.

Gre za svojevrsten hibrid, ki je dvojno vsebovan (Granovetter) v silnicah organske in mehanske integracije. Nastopa le v organskih izmenjavah, ki so po svoji naravi šibke, vendar pa kot podvrsta ravnotežja vpliva na ravnotežje družbe, ki v spada v domeno mehanske in potemtakem stroge integracije. Novi koncept je stranski rezultat posebnosti korelacije v prisotnosti nesomernih vrednot. To zahteva ločeno prikazati in analizirati dva definicijska vidika, ki tvorita korelacijo – vidik kovariance (šibka kohezija) in vidik standardnega odklona (šibko ravnovesje). V družbenih proučevanjih, kjer so relativne primerjave pogosto bolj pomembne kot absolutne, je smiselno razlikovati, kdaj je moč povezav (korelacija) le posledica altruističnih ali kako drugače pogojenih enostranskih prizadevanj samo ene strani od situacij, ko je povezanost dosežena z vzajemno uravnoteženimi prispevki obeh strani, ki sta v korelativnem odnosu. Slednja situacija je bolj trajnostno stabilna. Zato ima veliko večji pomen za družbo kot povezanost, pri katero mora nekdo ostati podrejen ali zapostavljen – na primer, ker je zanj golo sodelovanje, ki zagotavlja vključenost v družbene procese, pomembnejše od pravičnosti izida skupnih prizadevanj. Trg je lep primer na tak način dezintegracijskega delovanja. Na trgu mora zmagati najboljši, s čimer je zavržen pomen šibkega ravnotežja tržnih transakcij. Neposredna posledica

neobčutljivosti na ekvivalentnost menjav je cikličnost trgov, ker se morajo nakopičena šibka neravnotežja občasno razreševati celo na katastrofične načine.

Naslednji pomen šibkih ravnotežij za družbeno integracijo, poleg tega, da na dolgi rok zmanjšuje ciklično nevarnost radikalnih sistemskih zlomov, je v tem, da odpravlja potrebo po neposrednem interveniranju oblastnih struktur v zagotavljanje pogojev družbene povezanosti. Tako ni več dovolj, da družbeni akterji zgolj pasivno ponotranjijo družbeno strukturo in jo sprejmejo kot okvir svojega delovanja, dokler struktura ostaja izključevalna in tako jemlje šibka neravnotežja kot sprejemljivo žrtev višjih ciljev mehanske integracije. Primeri uveljavljanja šibkih ravnovesij v družbenih interakcijah so ekološka odgovornost, pravična trgovina, pravna država in varovanje temeljnih človekovih pravic. Koncept šibkega ravnovesja navaja na to, da morajo nesistemski (družbeni) akterji samoorganizirano uveljaviti skrb drug za drugega z zagotavljanjem ekvivalentnosti lokalnih izmenjav, v katerih sodelujejo (gl. Peti primer). To je najbolj subtilni vidik integracije, saj ni zagotovljen kot prva dva ampak deluje šele z našimi izrecnimi prizadevanji oziroma dezintegrativno v njihovi odsotnosti.

Tretji primer: Pasti samospoznavanja

Kompleksne pojave lahko avtentično ovrednotimo edinole od znotraj, interno. Takšen način vrednotenja je izviren za spoznavanje družbenih zadev, ko pristanemo na razlage, da družbena realnost ni objektivna ter dana od zunaj in od nas neodvisno, temveč jo od znotraj izgradijo njeni člani sami. Kdor spoznava družbene zadeve, je tako nujno sam vpet v materijo svojega vrednotenja. S tem je nevtralnost vrednotenja ogrožena in brez nje smo kompleksni realnosti prepuščeni tako, da ne bomo mogli več vplivati na svoje stvari.

Študijski primer smo izbrali s področja samoovrednotenja organizacij iz sistema javne uprave po Skupnem presojevalnem okviru, SPO, Evropskega inštituta za javno upravo. Organizacija O iz sistema slovenske državne uprave je ocenjena glede njene »odličnosti« pri obvladovanju organizacijske kakovosti pri izboljševanju izvajanja storitev. Vse več organizacij v javni upravi se ocenjuje odlično, javno upravljanje kot celota pa v Sloveniji deluje vse slabše, vsaj če upoštevamo javno mnenje in mednarodne primerjave kazalnikov institucionalne kakovosti. En razlog za očiten razkorak je, kot pokaže primer, ravno nekonsistenten postopek internega vrednotenja organizacij.

Teoretska podlaga SPO je model, ki so ga sprva razvili za potrebe upravljanja kakovosti v tržno-zasebnih organizacijah. Neposreden prenos modelov iz zasebnega v javni sektor prinaša poenostavitve, na primer objektni način vrednotenja s točkovanjem meril organizacijske kakovosti. Javno upravljanje je v resnici kompleksno in to pri vrednotenju zahteva procesni pristop. Procesno vrednotenje oceni uspešnost pretvorbe vhodnih dejavnikov organizacije v njene izhodne rezultate. To je pomemben pogled, saj je organizacija v javni upravi dokaj avtonomna le v tem pogledu, bolj kot pri določanju svojih vhodnih dejavnikov in izhodnih rezultatov, ki jih pogosto določijo že nadrejene inštanice. Programska logika procesne presoje je preprosta. Če ima organizacija, recimo, zelo dobre ocene vhodnih dejavnikov, a dosega slabe ocene na izhodni strani rezultatov, tedaj njena procesna uspešnost ni enaka kakor v nasprotnem primeru, ko ji uspe kljub slabostim na strani vhodnih dejavnikov doseči dobre končne učinke. Organizacija je torej procesno uspešna le, če ji uspe doseči pozitivno razliko med oceno rezultatov in dejavnikov. Zato je v procesnem modelu vrednotenja, poleg števila zbranih točk po merilih SPO, pomembno tudi, kako so točke porazdeljene po različnih dejavnikih in po različnih rezultatih ter zlasti kako so porazdeljene med dejavniki in rezultati.

Rezultati obeh postopkov vrednotenja se pomembno razlikujejo. Preveč poenostavljeno vrednotenje vodi v popačene sklepe. Zato obstaja nevarnost, da se vloženi napor sprevrže v samovšečnost organizacij in »larpurlartizem kakovosti«. Tem bolje, ker ga v primeru SPO podžiga tekmovanje za javno priznanje, glede na dosežene rezultate samopresoje. V konceptu

odličnosti (*areste*) res tiči neka elitistična, aristokratska (*aristos*) posebnost elementarnega. Zato se zlahka zamešajo pojmi in se nekateri zato, ker delujejo na področju prvega, identificirajo z drugim. Posledica je, da interno vrednotenje postane introvertirano. To je res tudi največja slabost SPO o katerem poročajo, seveda notranji ocenjevalci njegove uspešnosti (Staes in dr.).

Nepristranskost vrednotenju lahko zagotovita šele notranja in zunanja odprtost. Prvo pomeni odprtost za različna mnenja med pristojnimi za vrednotenje. To je pogoj, da lahko vsakdo prepozna svojo pristranskost v zadevah skupnega pomena. Zunanja odprtost zahteva zadržano rabo rezultatov dokler niso preverjeni z zunanjimi primerjavami. Spoznanje je, da je mora evalvator kompleksnih pojavov najprej sebe razumeti kompleksno, kako je umeščen v mrežo obstoječih družbenih razkolov in povezav. To je pogoj, da se samopresoja ne sprevrže v samozavajanje.

Četrti primer: Prednostno razvrščanje kolektivnih prioritet

Določanje kolektivnih prioritet je naslednji primer težav, v katere zaidemo, ko družba postane kompleksna. Obstaja več legitimnih načinov razvrščanja družbenih alternativ po prednostnem pomenu in ti vodijo do nepremostljivo različnih razvrstitev. To družbo pahne v stanje, ko ne more več odločati o zadevah skupnega pomena. Grožnja kolektivnemu soglasju pa tudi tokrat ne prihaja s strani družbene kompleksnosti same ampak s strani teoretskih in metodoloških poenostavljanj s katerimi skušamo prioritete razvrstiti linearno.

Zato najprej zahtevamo sredinsko zastavitev problema. Vse javne dileme niti ne zahtevajo usklajevanja mnenj o tem, kaj ima prednost. Kadar imamo opraviti z usodnimi zadevami, kakršni sta zdravje ljudi ali varnost države, so prednosti takoj in vsem enako jasne. Tovrstna vprašanja se ne zastavljajo drugače kakor prednostno in to ni nikoli predmet usklajevanj. Težave prednostnega razvrščanja odpadejo tudi za razmeroma malo pomembne odločitve, gledano s stališča celote. Pri takih dilemah se zanesemo na rezultate tržnih odločitev ali na kakšne druge samourejevalne mehanizme v družbi. Prednostni vrstni red je torej potrebno izbirati samo za določeno vrsto javnih dilem. Če odštejemo zelo pomembna in razmeroma nepomembna vprašanja, se izzivi določanja prioritet nanašajo le na tiste tehtne zadeve, ki so za njihove protagoniste seveda lahko odločilne, za skupnost kot celoto pa so le srednje pomembne. Zato je za njihovo razvrščanje najbolj primerno izbrati ravno sredinski postopek na mezo ravni obravnave.

Dileme o javnih prioritetah se porajajo sredinsko na presečišču med primarnimi vrednotnimi nasprotji v družbi. Za študijski primer je zato izbran presečno opredeljeni model socialne ekonomije, ki se odvija na sečišču gospodarskih, socialnih in avtonomnih interesov. Najprej sta opredeljena kriterialna vektorja vrednotenja. Deset alternativnih projektov je ocenjenih glede tega koliko neizrabljenih priložnosti aktivirajo ter koliko prispevajo k pokrivanju nezadovoljenih potreb regionalne socialne ekonomije. Obe skupini kriterijev sta bili razdeljeni na gospodarski, socialni in avtonomni vidik. To je po istem postopku kot v drugih primerih omogočilo korelativno oceno povezav med potrebami in potenciali. Po tem postopku je zagotovljeno, da so najvišje prioretizirane tiste alternative, ki obetajo največjo sekundarno produkcijo učinkov. Tako se sredinska prioretizacija lahko opravi med nosilci prioritet samimi in zato državna intervencija v izbiro prednosti in nasploh v razvojni proces, ni več potrebna.

Peti primer: Z izključevanjem do skupnosti

Prvi štirje proučeni primeri nedvoumno pokažejo, da družbena celovitost ni ena sama, ampak jih je več, zato »višja celota« ne more biti enovita, ampak je lahko le sestavljena. Sestavljena pa ni iz ločenih delov, ampak iz različnih ožjih vidikov celovitosti, ki pa so samo delni in se povezujejo le posredno, neposredno pa se kvečjemu prezirajo ali si celo nasprotujejo. S sredinskim pristopom je celostni izziv kompleksne družbe mogoče obvladati.

Vendar pa sredinska logika ni izvirna za razmišljanje o sistemskih zadevah (vladanja, strukturirano) ampak o družbenih zadevah (avtonomije, nestrukturirano), te pa so po svoji naravi že protisistemske. Globalni nastop Gibanja 99% opozarja, da je treba možnosti družbene povezanosti raziskati zlasti s stališča sistemskega izključevanja članov oziroma vključevanja za ceno njihove vse nižje avtonomije. Diagnoza je, da klasični model razpada tudi zato, ker so danes družbe preveč povezane s silnicami soodvisnosti in premalo s silnicami avtonomije članov. Prizadevanja držav za integracijo družb z uveljavljanjem uniformnih vrednot se je izrodilo v enoumje in takšna družba je izključevalna. Zato se sprašujemo, kakor se je pred dobrim stoletjem že Landauer, kako z izhodišč sistemskega izključevanja večine članov skupnosti zasnovati protisistemsko skupnost, ki bo od uradnega sistema ločena in oblikovana tako, da se obnavlja kot avtonomna. Izključevanje tukaj ni več konceptualizirano kot nekaj marginalnega, nonsens ali napaka, ampak rabi za vodilo kritičnemu motrenju (Gödel, Derrida).

Protisistemski skupnosti izključenih obstaja nepovezana, ker gibanja, ki jo sestavljajo, dajejo prednost nestrukturiranim odnosom in se nerada povezujejo drugače kot šibko, na primer v mreže. Zato govorimo o organizacijskem problemu gibanj. Prepreke sodelovanju so horizontalne oz. programske in vertikalne, to je med posameznim gibanjem in strukturo gibanj. Programske razlike odsevajo različne načine, na katere so člani gibanj izključeni iz sistema. Posledično med njimi ni soglasja o diagnozi problemov, zato ne more priti do dogovora o tem kako se nanje odzvati. Obenem imajo gibanja odpor do vertikalnih povezav, ki zahtevajo strukturiranje, to pa gradi hierarhične odnose in sproži izključevanje šibkejših. A raznorodna gibanja ravno zaradi svoje nestrukturiranosti ne morejo razviti operativnosti niti reprezentativnosti, da bi se lahko uspešno zoperstavila sistemu.

Predlagana je sredinska rešitev organizacijskega problema. Izhaja iz tega, da gibanja niso zgolj programske ampak tudi akcijske enote. Ta dva vidika pa pogosto nista uravnotežena – programi gibanj so bodisi protisistemski ambicioznejši od njihovega delovanja ali narobe. Ker je programsko-akcijska nekonsistenca nekaj, po čemer so si gibanja najbolj podobna jo uporabimo kot podlago reševanja organizacijskega problema. Rešitev omogoči povezati simetrično različna gibanja, z nasprotnim programsko-akcijskim odtisom, ki drugo drugemu natančno kompenzirajo disproporce. Tako se oblikujejo raznovrstni delni protisistemski korelati (kvazi, semi in orto), ki so notranje konsistentni na heterogen način. Protisistemski struktura se tako oblikuje kot meta-korelat, ki združi vidik protisistemske mobilizacije, produkcije alternativ in zmožnosti obrambe protisistemskih pridobitev.

Sredinska družba

Nastanek protisistemske strukture in njena enakovredna vključitev v razlago kompleksne družbe ima radikalne posledice za naše možnosti neoblastnega upravljanja globokih družbenih nasprotij. Tako je predvidel že Landauer. Temu se mora zdaj prilagoditi tudi dominantni okvir obravnave družbenih nasprotij. V sredinski zastavitvi je protisistemski konflikt odpravljen in družba končno ni več antagonizirana. Zato se način razlage njenih nasprotij lahko spremeni tako, da njihova obravnava ne more več ogroziti družbene kohezije ampak nasprotno, postane njen predpogoj.

Družba sama po sebi ni nekompatibilna s svojo strukturo, da bi morala biti z njo v antagonističnem odnosu - za vsako družbo je strukturalna opora nujna, da se po njej lahko vzpne iz svoje nestrukturirane empiričnosti in se oblikuje v skupnost s poslanstvom. Nekompatibilne so alternativne strukturne ureditve, zato je sovražno izražanje družbenih nasprotij edino primerno, da se odvija med (sistemskimi in protisistemskimi) strukturami (če že). To zdaj ni več protisistemski konflikt med strukturo in družbo ampak je sistemski konflikt med dvema konkurenčnima načinom strukturiranja družbe.

Družbene skupine v strukturalni boj večinoma ne vlagajo svojih eksistencialnih naporov ampak jih spremljajo tako, da se izseljujejo iz ureditev, ki jim ne ustrezajo in se naseljujejo v alternativnih.

Družbene možnosti strukturnih ureditev, iz katerih se družbene skupine pretežno izseljujejo, bodo neizbežno usihale. Brez priznanja legitimnosti, ki jo strukturi podeli naselitev se nobena konkretna struktura ne more demokratično obdržati. Zato ni več potrebno, da jo nezadovoljni člani rušijo s pritiskom, ampak zadošča taktika podpritiska, ki jo uveljavijo, ko se iz nje izselijo.

Zamenjava antagonističnega za sredinski način obravnave globokih nasprotij je šele pogoj, da družbene zadeve lahko obravnavamo kompleksno. Takšno spoznavanje ni več hladno objektivno analitično, ampak je interno, procesno in vedno tudi sintezno. To so integralni vidiki sredinske metode. Vsak vidik je neki posebni objektivacijski mehanizem, ki vrednotenju omogoča njegovo nepristranskost. Dokler vrednotenje ni interno in ga ne podajo tisti, ki se jih neka skupna zadeva dotika, njegovi rezultati ne morejo veljati za elementarno verodostojne. Če vrednotenja ne bi opravili procesno, ne bi bilo družbeno relevantno saj so pretvorbeni procesi substanca družbe. Brez sinteze pa bi rezultati sredinske obravnave ostali nekonsekventni za prihodnja celostna prizadevanja.

Obstajajo seveda različni koncepti družbene celovitosti in ti so med seboj razločeni. Različni koncepti celote so konkurenčne vizije družbenega dobra, vendar niso več njihova grožnja. Za družbo so različni koncepti njene celovitosti obenem tudi elementarni, saj je nekaj, kar je celostno, le porojeni rezultat raznorodnih celostnih prispevkov na nižji ravni, ki pa so samo delni. Na višjo raven splošnosti lahko prehajajo le v vse bolj in bolj obrobno presečnih vsebinah. Zato lahko rečemo, da sredinski koncept celovitosti proizvaja rezultate, ki bežijo stran od uniformnih razlag v centru, ki določajo primarne pomene.

Makroskopski rezultat sredinske sinteze je s svojo presečno naravo očiščen vseh primarnih pomenov, ki se ovrednotijo že na mezo ravni. Zdaj makro raven povzema le še vsebine, ki so za sistem kot celoto postranskega pomena in po svoji naravi v bistvu že protisistemske. Poslej makroskopski rezultati vrednotenja opredeljujejo samo še povratne zanke našim celostnim prizadevanjem, ki nas v spoznavnem ciklusu vodijo nazaj k predpostavkam in sporočijo samo še to, kako bi jih bilo treba spremeniti, da bodo v prihodnje vrednotenja bolj konsistentna z našo predstavo družbe kot kompleksne.

S tem ko je družbena celovitost dosežena tudi preko obrobni pomenov, postane vloga njenih posamičnih in kolektivnih članov pri zagotavljanju celovitosti usodna. Posledica tega, da smo se v družbenih zadevah opredelili kot avtonomije, je zdaj spoznanje, da moramo zaradi racionalnih razlogov, v obrambo svoje avtonomije, prevzeti odgovornost drug za drugega in si prizadevati za sinergično uveljavljanje naših na moč različnih celostnih družbenih prizadevanj. Vzvod uveljavljanja skrbi za druge je globalizirana posamična odgovornost v vsakodnevnih lokalnih izmenjavah, ki uveljavlja visoko stopnjo njihove vzajemnosti. Naslednji primer je spoznavanje družbene celovitosti s posploševanjem navznoter, ki sproti s spoznavanjem celovitosti tudi internalizira lastne spoznavne omejitve celostnih prizadevanj. Tretji primer je uvajanje šibkega ravnotežja (skupaj s konceptom šibke nesomernosti) kot osrednjega sinteznega in integracijskega mehanizma kompleksne družbe. Porok zanj zdaj ni več nuja oblasti ampak spontano prizadevanje za avtonomijo na osebni in na kolektivni ravni. Čeprav je kompleksna družba po opredelitvi mnogotero razklana, pa je njena sredinska zmožnost sinteze veliko bolj zmogljiva od sedanje, ki je zakoreninjena v predpostavki družbene enotnosti v univerzalnem in tako v somerni naravi družbenih dejstev.